

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

ЯКОВЛЄВА ІРИНА ВІКТОРІВНА

УДК 329 (438) : 327.51 (043.3)

**СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМИ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ
РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА
В УМОВАХ ДЕМОКРАТИЧНОГО ТРАНЗИТУ**

Спеціальність 23.00.04 – політичні проблеми міжнародних систем
та глобального розвитку

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата політичних наук

Одеса – 2013

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі міжнародних відносин Інституту соціальних наук Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор політичних наук, професор
КОВАЛЬ Ігор Миколайович,
Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова,
ректор, завідувач кафедри міжнародних відносин

Офіційні опоненти: доктор політичних наук, доцент
ЗЕЛЕНЬКО Галина Іванівна,
Інститут політичних та етнонаціональних досліджень
ім. І.Ф. Кураса Національної академії наук України,
провідний науковий співробітник

кандидат політичних наук, доцент
ПАЛАГНЮК Юліана Вікторівна,
Чорноморський державний університет
ім. Петра Могили,
доцент кафедри державної політики та менеджменту

Захист відбудеться 27 вересня 2013 року о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.086.02 в Національному університеті «Одеська юридична академія» за адресою: 65009, м. Одеса, вул. Піонерська, 2, ауд. 312/

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного університету «Одеська юридична академія» за адресою: 65009, м. Одеса, вул. Піонерська, 2.

Автореферат розісланий 23 серпня 2013 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

А. В. Пехник

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження пов'язана з тим, що на початку 2010-х років Польща стала лідером політичного розвитку серед країн регіону Центрально-Східної Європи, а в масштабі Європейського Союзу вийшла на одне з перших місць по рівню економічних досягнень. За 20 років країна здійснила перехід від соціалістичного ладу до демократії, змінила статус сателіта Радянського Союзу на позиції самостійної держави, повноправного члена НАТО та Європейського Союзу, лідера з питань регіональної безпеки. Вивчення концептуальних засад та реалізації зовнішньої політики Польщі на глобальному та регіональному рівнях є актуальним у теоретичному і практичному відношеннях.

Системне дослідження зовнішньополітичних підходів Польщі по ключових напрямках дозволяє осмислити процеси, які відбуваються в Європейському Союзі і, зокрема, в регіоні Центрально-Східної Європи (ЦСЄ); визначити роль Польщі у конфлікті інтересів Європейського Союзу, США і Росії; сформулювати рекомендації щодо процесу євроатлантичної інтеграції та підтримання геостратегічної рівноваги для України.

Регіон Центрально-Східної Європи є одним з найважливіших геополітичних регіонів світу, який історично, і не тільки територіально, але й цивілізаційно, був на межі Сходу і Заходу, західноєвропейських та східнослов'янських традицій. Після розпаду СРСР Польща разом з іншими країнами регіону повернулася до Європи. Разом з тим Польща проводить власну зовнішню політику і в Європейському Союзі позиціонує себе як самостійного актора, балансує між інтересами ЄС та США. Власне, завдяки такому підходу в регіоні за всі роки незалежності не лише не утворився «вакуум сили»; навпаки, гарантом регіонального політичного та економічного розвитку, а останнім часом і гарантом безпеки стала країна-лідер ЦСЄ – Польща.

Польський досвід може і має бути використаний Україною на її шляху до євроатлантичної інтеграції. Його аналіз та імплементація на державному рівні залишатимуться актуальними до тих пір, поки задекларована мета керманчів української зовнішньої політики не буде реалізована і Україна не здобуде членство в Євросоюзі.

Усе це й обумовлює актуальність теми дисертації, визначає її мету та завдання.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційна робота виконана в межах комплексної наукової теми кафедри міжнародних відносин Одеського національного університету імені І. І. Мечникова «Міжнародні відносини і політика держав в умовах глобальних трансформацій: концептуальні виміри та зовнішньополітична практика» (номер

державної реєстрації 0107U012509), яка зорієнтована на науково-аналітичне забезпечення діяльності урядових і неурядових організацій України.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є комплексний аналіз стратегічних напрямів зовнішньої політики Польщі, які розвивалися та еволюціонували в контексті демократичних трансформацій.

Досягнення зазначеної мети обумовило необхідність вирішення таких завдань:

- здійснити аналіз теоретико-концептуальних засад формування та розвитку стратегічних напрямів зовнішньої політики Республіки Польща;
- дослідити чинники впливу на зовнішньополітичну стратегію Республіки Польща;
- довести, що саме в пікові етапи демократичного транзиту суспільно-політична ситуація в Польщі була найбільш напруженою та наближалася до стану політико-системного протистояння;
- систематизувати основні концепції зовнішньої політики держави та простежити динаміку їх розвитку;
- оцінити вплив партійно-політичних суперечностей та ідеологічних конфліктів всередині держави на реалізацію зовнішньополітичної стратегії;
- розмежувати процеси формування концептуальних засад в академічному середовищі та їх модифікацію у програмах політичних партій і практичній імплементації;
- визначити роль Польщі в реалізації європейського вектора зовнішньої політики України та окреслити механізми практичного застосування польського досвіду.

Об'єктом дослідження є зовнішня політика Польщі з 1991 по 2011 рік.

Предметом дослідження виступають ті напрями зовнішньої політики Польщі, які є стратегічними і які розвивалися в умовах демократичного транзиту.

Методи дослідження відповідають специфіці досліджуваного матеріалу. Автор використовує системний підхід, що дозволяє представити комплексне бачення середовища, в якому відбувається реалізація зовнішньої політики Польщі, та визначити співвідношення впливу на неї глобалізаційних чинників та політико-системного протистояння. Для аналізу передумов виникнення сучасних концепцій зовнішньої політики Республіки Польща застосовано історичний метод. Його творче використання дозволяє вивчити події у динаміці та виявити зв'язки між різними етапами формування зовнішньополітичної стратегії Польщі. Її реалізацією займаються політичні партії, сейм, міністерство закордонних справ та інші органи. Виходячи з цього твердження, автор застосовує також інституціональний підхід. Він дає можливість простежити роль у формуванні та реалізації зовнішньої політики країни найважливіших політичних структур.

Наукова новизна одержаних результатів зумовлена вибором теми та методологією дисертаційного дослідження, а також проблематикою, яка до цього часу не мала цілісного розгляду, а саме аналіз стратегічних напрямів зовнішньої політики Республіки Польща крізь призму транзитологічної парадигми. Вона полягає в такому:

Вперше:

- здійснено аналіз зовнішньої політики Польщі через призму транзитологічної парадигми, визначені точки біфуркації демократичного переходу. Обґрунтовано проходження Польщі через три піки перехідного періоду: зокрема, транзит від соціалізму до капіталізму (1989 р.); вступ до НАТО (1999 р.), приєднання до Європейського Союзу (2004 р.). Доведено, що в цих часових проміжках внутрішні протиріччя в країні ставали найгострішими і найбільше впливали на формування зовнішньополітичної стратегії Республіки Польща;
- проведено комплексне дослідження стратегічних напрямів зовнішньої політики Польщі з 1989 по 2011 рік. Проаналізовані всі головні вектори міжнародної політики країни; вони розглянуті на загальному просторовому рівні, а не тільки в контексті двосторонніх відносин. Стратегічними напрямками зовнішньої політики Республіки Польща визначені європейський, атлантичний і східний; зовнішньополітична стратегія розглядається в контексті політико-системного протистояння; визначено зв'язок між партійними та ідеологічними протиріччями у внутрішніх справах Польщі з довгостроковою реалізацією її зовнішньополітичної стратегії. Доведено, що саме на піках транзиту соціально-політичні конфлікти в країні сягали рівня політико-системного протистояння, утворювався ґрунт для розвитку радикальних партійних угруповань і популістських течій. Як наслідок, відбувалися модифікації в реалізації зовнішньої політики Республіки Польща.

Удосконалено:

- методику компаративістського підходу щодо програм провідних політичних партій Польщі; їх порівняно у часовій динаміці, розглянуті зовнішньополітичні акценти партійних платформ та їх взаємозв'язок із внутрішньополітичними процесами;
- модель розмежування концептуальних засад зовнішньої політики, які формувалися в польському академічному середовищі і політичному осередку.

Набуло подальшого розвитку:

- визначення чинників впливу на формування зовнішньополітичної стратегії Польщі. Досліджено механізми впливу на зовнішню політику Республіки Польща таких факторів, як географічне розташування, історичний досвід, національні свідомість, економічні можливості, природа режиму, стан і динаміка змін у міжнародній системі, нові загрози та виклики;

- рекомендації Україні щодо використання польського досвіду демократичного транзиту в контексті євроатлантичної інтеграції. Розроблено перелік практичних рекомендацій, які визначають, як найдоцільніше використати польський досвід демократичного транзиту в тих умовах, в яких Україна перебуває на початку 2010-х років. Особливий наголос зроблено на підготовці до саміту ЄС у Вільнюсі (листопад 2013 р.), виконанні поточних вимог Європейського Союзу до України та підписанні Угоди про Асоціацію з Євросоюзом;
- дослідження історико-політологічного контексту російського та німецького напрямків зовнішньої політики Польщі.

Практичне значення отриманих результатів визначається тим, що основні положення і висновки дослідження можуть бути використані у науково-дослідницьких інститутах та центрах України з метою використання польського досвіду реалізації зовнішньополітичної стратегії. Узагальнення, зроблені у дисертації, можуть бути використаними у політологічній спільноті для визначення причин та наслідків такої ситуації, а також уроків для України. Вважаємо, що дане дослідження становить певний інтерес для працівників Міністерства закордонних справ, членів відповідних комісій Верховної Ради і служб Адміністрації Президента України. Крім того, матеріали дисертаційної роботи можуть бути використані викладачами і студентами вищої школи для підготовки за спеціальностями «Політологія», «Міжнародні відносини», «Всесвітня історія».

Апробація основних висновків та теоретичних положень дисертації. Основні положення і висновки роботи були представлені на науково-практичній конференції «Соціально-політична взаємодія в сучасній Україні: вибір шляхів державного розвитку» (м. Одеса, 20 квітня 2007 р.); на міжнародній конференції «Демократія проти авторитаризму» (м. Варшава, 15–18 липня 2007 р.), а також на кафедрі міжнародних відносин Інституту соціальних наук Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова.

Публікації. Результати дисертаційної роботи викладені у п'яти одноосібних публікаціях автора у фахових виданнях України з політичних наук.

Структура роботи обумовлена специфікою об'єкта і предмета дисертаційного дослідження. Дисертація складається із вступу, чотирьох розділів основної частини, які поділяються на 10 підрозділів, висновків і списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи становить 204 сторінки, з яких 36 сторінок зі списком використаних джерел, що містить 318 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У Вступі обґрунтовується актуальність теми дослідження, розкрито зв'язок роботи із відповідними темами колективних наукових досліджень, визначається об'єкт, предмет, мета і завдання дослідження, розкривається його наукова новизна, практичне значення одержаних результатів, надаються відомості про апробацію результатів дослідження та публікації.

У першому розділі – «Теоретико-методологічні засади та джерельно-документальна база дослідження» – розкрито теоретичні аспекти наукового аналізу стратегічних напрямків зовнішньої політики.

У підрозділі 1.1. «Зовнішня політика Республіки Польща: теоретичні основи та методологія дослідження» проаналізовано понятійно-категоріальний апарат, дані визначення стратегії та стратегічним напрямам зовнішньої політики, сформульовані Дж. Колінзом, Г. Моргентау, Г. Кісінджером.

Визначені групи факторів, які впливають на формування зовнішньополітичної концепції держави загалом та Республіки Польща зокрема.

З'ясовано історичне підґрунтя зовнішньополітичних концепцій Республіки Польща. Виокремлено періоди розвитку стратегії зовнішньої політики країни у ХХ столітті, особливу увагу приділено концепціям Ю. Пілсудського, Р. Дмовського, Є. Гедройця, А. Міхніка.

Обґрунтовано застосування у дослідженні посткомуністичного розвитку Польщі транзитологічної парадигми. Щодо особливостей демократичного транзиту, досліджено ідейний доробок Г. О'Доннела, Ф. Шміттера, С. Гантігтона, З. Бжезинського. Автор виділяє точки біфуркації демократичного транзиту Республіки Польща і вводить термін «м'якого» або «демократичного» переходу, коли мова іде про приєднання держави до НАТО та Європейського Союзу.

Узагальнено методологію дослідження, зазначені основні джерела, використані в роботі. Зокрема, в якості емпіричних джерел дослідження виступає різноманітний документальний та статистичний матеріал: статистичні дані Європейського Союзу і НАТО, тексти міжнародних договорів та політико-правових актів Республіки Польща, висновки міжнародних організацій щодо інтеграційних реформ на шляху Польщі до НАТО та ЄС, документи, що являють собою основу формування зовнішньополітичної стратегії Польщі, програмні документи партій, офіційні виступи та промови політичних лідерів.

У підрозділі 1.2 «Еволюція та сучасний стан наукових досліджень проблеми» проаналізовано формування наукового бачення зовнішньополітичної стратегії Республіки Польща.

Подано перелік дослідників, які вивчали зовнішньополітичні стратегії та їх складову – геополітичні інтереси. Виділено основні групи поглядів в осмисленні

демократичних трансформацій. Зокрема, на сонові процесуального підходу транзитологія представлена працями Д. Растоу, Г. О'Доннелла, Ф. Шміттера, А. Пшеворського. Розгорнутий аналіз демократичних перетворень проведено такими вченими, як К. Гаджиев, Б. Капустні, Б. Гурне, Р. Даль, Д. Істон, А. Мельвіль, Д. Стоун та ін.

В контексті визначення основ формування та реалізації польської зовнішньополітичної стратегії зазначено роботи таких вітчизняних авторів, як Г. Зеленько, О. Брусилівська, Д. Горун, О. Палій, І. Афанасьєв, О. Бабак, С. Стоєцький.

Зроблено висновок про високий рівень досліджень інтеграційних процесів в Республіці Польща, українсько-польських та інших двосторонніх відносин. Підкреслено, однак, що концептуальні засади розвитку основних політичних течій в Польщі вивчені недостатньо. Зазначається також, що мало вивчений взаємозв'язок між формуванням зовнішньополітичної стратегії Польщі та партійно-політичними і ідеологічними протиріччями в країні.

У висновках до першого розділу доведено, що за останні 20 років Польща пережила два піки транзиту. Визначено, що на стратегію зовнішньої політики країни впливали географічне положення, економічні можливості, історичний досвід та національна свідомість, динаміка змін на міжнародній арені, нові загрози та виклики. Підкреслено недостатній рівень вивченості концептуальних засад і взаємозв'язку між формуванням зовнішньополітичної стратегії Польщі та партійно-політичними та ідеологічними конфліктами в країні.

У другому розділі «Концептуальні засади формування зовнішньої політики Республіки Польща» визначається специфіка зародження та розвитку головних зовнішньополітичних доктрин Польщі по основних напрямках її зовнішньої політики. Концепції систематизовано за такими критеріями: за чинниками формування, за напрямками, за ідеологічним спрямуванням та хронологією.

У підрозділі 2.1 «Еволюція сучасних концепцій зовнішньої політики Республіки Польща» систематизовані основні концепції зовнішньої політики Республіки Польща, розроблені в академічному середовищі починаючи з XIX – початку XX століття. Досліджені ідеї Р. Дмовського та Ю. Пілсудського, відповідно, інкорпоративна та федеративна концепції. Відтворено їх значення для сучасного розвитку Польщі.

Досліджені доктринальні положення, розроблені в еміграції: концепція Гедройця-Мерошевського. Виокремлено її головні постулати та здійснено порівняльний аналіз формулювань авторів концепцій, викладених у другій половині XX століття, та їх трактування у посткомуністичній Польщі.

Визначено, що провідними концепціями 1980-х років були «Карта-84», до якої, на відміну від інших положень, в Польщі більше не поверталися, і концепція «східноєвропейської співпраці».

Проаналізовано процес ідеологічних пошуків у посткомуністичній Польщі. Доведено, що результатом політики пристосування і адаптації до норм Європейського Союзу стало домінування у дослідницьких колах парадигми вибору; а на думку П. Вандича (американського славіста польського походження), в країні спостерігалася ідеологічна порожнеча.

З'ясовано, що після 2010 року як в академічному, так і в політичному середовищі відбулася переорієнтація зовнішньої політики на використання інструментів «м'якої сили» та концепцію «твердого реалізму».

У підрозділі 2.2 «Концептуальні засади східного напрямку польської зовнішньої політики» зосереджені положення, вироблені дослідниками по відношенню до Росії, України і Білорусії.

Аргументовано, що з початку 1990-х років східна політика Польщі будувалася через призму партнерства країни з США та Європейським Союзом. Підкреслено, що своїм західним партнерам Польща запропонувала ідею Східного виміру ЄС, яка декілька разів відхилялася, тому країні необхідно було розбудувувати власні двосторонні відносини з Росією і Україною.

Зазначено, що на східному напрямку в Польщі довгий час домінувала концепція Гедройця-Мерошевського. Пояснюється, чому такий підхід не спрацював, простежується еволюція ідеї Східного виміру Європейського Союзу до його реалізації і затверджену на загальноєвропейському рівні концепцію «Східне партнерство».

Детально проаналізовані концептуальні засади польсько-українських відносин; виокремлено періоди їх активізації та досягнення рівня стратегічного партнерства де-факто, а не лише де-юре, та етапи розчарування Польщі в українській політиці; розкриваються причини зміни польського національного інтересу у справі просування України до Європейського Союзу. Здійснено аналіз документів, на яких ґрунтуються двосторонні взаємини.

Представлено порівняльний аналіз підходів до формування зовнішньополітичної концепції по східному напрямку представників двох головних ідеологічних течій польського суспільства: лібералів та консерваторів; в цьому контексті пояснюються поняття «кресовість» та погляди «кресувяків».

Доведено, що на початку 2010-х років різниця між поглядами лібералів та консерваторів (антиєвропейців) щодо східного напрямку зовнішньої політики стала найвиразнішою. Перші (прихильники політичної партії «Громадянська платформа» Д. Туска) дотримувалися концепції «прагматизму» і «твердого реалізму», другі («Право і справедливість») та більш радикальні «Конфедерація незалежної Польщі», а також Інститут геополітики під керівництвом

Л. Сикульского), відповідно, розвивали ідеї прометеїстів та сентименталістів та розробили концепції «міжмор'я» і «континентального блоку».

У підрозділі 2.3 «Західний вимір зовнішньої політики Польщі» досліджено процес адаптації колишніх комуністичних еліт країни до нового політичного простору та появи концепту «глобального Заходу». В цьому контексті підкреслюється важливість історичної співпраці Польщі з Європою та західним світом.

Аргументовано, що адаптація посткомуністичних еліт, авторитет «Солідарності» та влучний історичний момент спричинили розвиток та закріплення на довгі роки головної зовнішньополітичної концепції Польщі – проекту «повернення до Європи».

Розглянуті протиріччя, які на інтеграційному шляху Польщі до Європейського Союзу розділяли «єврооптимістів» та «євроскептиків»; визначені чинники, що вплинули на порушення суспільно-політичного консенсусу. Проаналізовані висновки, документи та статистичні матеріали міжнародних та польських неурядових організацій, інститутів, фондів.

Відтворена площина, в якій розгорталися основні конфлікти між «єврооптимістами» та «євроскептиками» або між «європеїстами» і «традиціоналістами». Визначені цінності, погляди та докази, на яких базували свої погляди та якими апелювали прихильники обох течій. Підкреслено, що «євроскептики» не виступали проти проекту «повернення до Європи», але вони наголошували на необхідності реалізувати цей проект лише за певних умов, а саме за умов збереження національної ідентичності.

Визначено, що необхідність шукати нові підходи по західному напрямку зовнішньої політики стала очевидною на зламі століть (2001 р.) та після приєднання Польщі до Європейського Союзу (2004 р.), коли інтеграційна ейфорія поступилася місцем об'єктивному розумінню геополітики.

Досліджено, яких концепцій у своїй діяльності дотримувалися провідні політичні партії Польщі («Громадянська платформа» і «Право і справедливість»), а також яким чином та з яких причин на західному напрямку зовнішньої політики Польщі змінювалися акценти; мається на увазі більше тяжіння до співпраці з США або з країнами ЄС, в тому числі і в межах Веймарського трикутника.

У висновках до другого розділу досліджені історичний та геополітичний чинники впливу на розвиток зовнішньої політики Польщі. Систематизовано концепції по стратегічних напрямках, що розвивалися в академічному середовищі. Уточнено періодизацію розвитку концептуальних засад.

У третьому розділі «Інтеграційна стратегія Польської Республіки: підходи основних політичних сил» проаналізовано процес становлення партійно-політичної системи посткомуністичної Польщі, вивчені концептуальні

засади, на яких, по західному вектору, політики, провідні політичні актори ґрунтували свою міжнародну політику.

У підрозділі 3.1 «Євроатлантична інтеграція Польщі» простежено інтеграційний шлях Польщі починаючи з 1989 року («оксамитової революції») і до 2011 року (головування Польщі в ЄС).

Проаналізовані документи, на основі яких розвивалися відносини Польщі з Європейським Союзом, зокрема «Європейська угода», «Програма дій по адаптації економіки та правової системи до вимог Європейської угоди», «Національна програма приготування Польщі до членства в ЄС» та інші.

Досліджені програмні документи провідних політичних партій Польщі у тих частинах, де мова йде про концептуальні засади зовнішньої політики і її стратегічні напрямки. Визначені причини перемоги чи поразки партій на парламентських виборах з 1991 по 2011 рік та наслідки результатів чергових виборів для міжнародної політики Польщі.

З'ясовано, які настрої в польському суспільстві призвели до появи на політичній арені консервативних, право-радикальних політичних партій. Встановлено, який вплив вони здійснили на партійно-політичну систему, суспільну ситуацію та позиції Польщі на міжнародній арені напередодні вступу до Євросоюзу та під час акцесійного процесу. Досліджено роль і вплив на формування державної політики та суспільної думки Польщі католицької церкви.

Розглянуто хід суспільно-політичних дискусій у Республіці Польща щодо підписання Лісабонського договору, його значення для майбутнього Європейського Союзу і ролі, відведеної Польщі.

Визначено, які наслідки для країни мали президентські вибори 2010 року і парламентські вибори 2011 року. Проаналізовано сучасні концепції провідних політичних сил по європейському напрямку зовнішньої політики Польщі.

У підрозділі 3.2 «Американський чинник у польській стратегії вступу до НАТО» вивчені особливості реалізації американського напрямку зовнішньої політики Польщі у різні фази демократичного транзиту країни.

Доведено, що у 1990-х роках відносини Польщі з США розглядалися через призму підготовки до приєднання країни до Північноатлантичного Альянсу і вважалися частиною реалізації стратегічного напрямку зовнішньої політики Польщі: євроатлантичної інтеграції. Зроблено порівняльний аналіз польсько-американських стосунків до 1999 року (вступ Польщі до НАТО) та після цього часу. Доведено, що після вступу Польщі до НАТО та ЄС у польській зовнішній політиці можна визначити окремий вектор – атлантичний.

Зосереджено увагу на питаннях національної безпеки Польщі, її участі у військових конфліктах та військових операціях. Зокрема, мова йде про конфлікт у Косово, війну в Іраку та американсько-польський договір про будівництво на території Польщі бази для ракет ПРО. Аргументовано, що

війна в Іраку (2003 р.), а саме той факт, що Польща підтримала США, а не європейські країни – Німеччину та Францію, актуалізувало поділ Європи на «стару» і «нову».

Зроблено висновок, що на початку XXI сторіччя Польща почала формувати стратегію відносин з США та НАТО вже не в рамках євроатлантичної інтеграції. Визначені підходи сучасних провідних політичних партій – «Громадянська платформа» та «Право і справедливість» – до американського напрямку зовнішньої політики Польщі.

З'ясовано, що у 2010-х роках змінюється стратегія польських міжнародних зв'язків; Польща більше орієнтується на власні державні пріоритети, в тому числі і в тому, що стосується національної безпеки.

У *висновках до третього розділу* визначено, що суттєві відмінності у підходах основних політичних сил Польщі до формування зовнішньополітичної стратегії країни з'явилися після парламентських виборів 2001 року. Доведено, що консервативні сили в Польщі орієнтуються, в основному, на історичний підхід; їм притаманні сентименталізм та політичні амбіції. Ліберали, навпаки, спираються на геополітичний підхід, засади прагматизму і реалізму.

У *четвертому розділі «Східний вимір зовнішньої політики Польщі»* розглянуто декілька векторів: регіон Центрально-Східної Європи (Чехія, Угорщина, Словаччина, які разом з Польщею об'єднані у Вишеградську групу), український та російський напрямки зовнішньої політики Республіки Польща.

У *підрозділі 4.1 «Росія в зовнішньополітичній стратегії Польщі»* названі причини погіршення польсько-російських відносин на початку 1990-х років. Вивчені документи, що, принаймні, де-юре визначили розвиток двосторонніх відносин.

Досліджено процес переорієнтації лівих сил Польщі на західний напрямок зовнішньої політики та ті частини програмних документів політичних партій, в яких йдеться про польсько-російські відносини.

Доведено, що відкритий конфлікт між Польщею і Росією у 1990-х роках був неможливим, адже напередодні вступу до НАТО та під час акцесійного процесу до Євросоюзу Польща мала демонструвати західним інституціям толерантність у двосторонніх відносинах.

Визначено, який вплив на формування концептуальних засад політики Польщі по російському напрямку здійснювали польсько-українські відносини. Аргументовано, зокрема, що особливого загострення ситуація набула у 2004–2005 роках через «помаранчеву революцію» в Україні та підтримку, яку Польща надавала команді Віктора Ющенка. З'ясовано, що польсько-російські відносини погіршувалися і через провокаційні кроки обох сторін, спрямовані на актуалізацію проблемних історичних питань, та дипломатичні скандали.

Проаналізовано, який вплив на двосторонні відносини здійснила польська державна трагедія, що сталася на російській території у 2010 році: авіакатастрофа і загибель президента Польщі Леха Качинського та представників політичної та військової еліти країни. Автор поділяє точку зору дослідників, зокрема Адама Ротфельда та Збігнева Бжезинського, які вважають, що у 2010 році розпочалося «перезавантаження» польсько-російських відносин. Зроблено висновок, що лідери «Громадянської платформи», які здобули перемогу на президентських виборах 2010 року і парламентських виборах 2011 року, розвивають стабільні економічні відносини з Росією і не зосереджуються на історичних конфліктах.

У підрозділі 4.2 «*Національні інтереси Польщі у регіоні ЦСЄ*» розглянуті концептуальні засади, на яких провідні політичні сили Польщі ґрунтують зовнішні відносини з країнами – членами Вишеградської групи у сферах політики, економіки і безпеки.

Визначено, що по цьому напрямку зовнішня політика Польщі є менш суперечливою, але пріоритети країни у стосунках з державами ЦСЄ змінювалися відповідно до внутрішньополітичної ситуації та становища на континенті і у світі.

З'ясовано, яким чином та з якою метою була створена Вишеградська група і як змінилися її цілі та завдання після завершення інтеграційних процесів в усіх країнах-членах. Аргументовано, що інтеграція та співпраця на регіональному рівні позитивно вплинули на переговornі та акцесійні процеси, через які Польща пройшла на шляху до НАТО та Європейського Союзу. Враховані важелі регіонального лідерства Польщі поміж країн ЦСЄ, досліджено зв'язок між активністю країни в рамках Веймарського трикутника (тісне співробітництво з Францією та Німеччиною) та посиленням її позицій у Вишеградській групі.

Встановлено, що важливу роль у співпраці країн Центрально-Східної Європи в рамках Вишеградської групи відіграють економічні фактори, а в останні роки – фактори регіональної безпеки. Зазначено, що у 2011 році Вишеградська група набула кардинально нового значення, бо перетворилася з регіонального політичного клубу у «бойову групу». Проаналізовано заяву Польщі, Чехії, Словаччини і Угорщини про створення безпекового підрозділу під командуванням Польщі. Підкреслено, що таким чином Польща продемонструвала Заходу власні можливості регіонального лідерства на новому історичному етапі.

У підрозділі 4.3 «*Демократичний транзит Польщі: досвід для України*» проаналізовано розвиток польсько-українських відносин з початку 1990-х років і до 2011 року. Визначено, на яких концептуальних засадах та відповідно до яких документів Польща будувала свою політику щодо України.

Польсько-українські відносини розглянуто у динаміці; в якості хронологічного критерію автор використовує їх уточнену періодизацію української дослідниці О. Яніної. Виокремлено, зокрема, чотири періоди.

Підкреслено, що особливість українського вектора польської зовнішньої політики полягає в тому, що внутрішні польські протиріччя не мали значення для його реалізації, адже підтримувати Україну в процесі її євроінтеграції були готові лідери всіх провідних політичних сил, а рівень готовності та масштаби підтримки залежали від рівня українського внутрішньополітичного розвитку. Водночас визначені причини відповідності підтримки євроінтеграційних прагнень України національним інтересам Польщі.

З'ясовано, що через неефективність та низькі темпи демократичних перетворень в Україні Польща відмовилася від ролі адвоката України в Європі. Враховано, що чим сильніші ставали власні позиції Польщі в ЄС, тим менше підтримка України відповідала національним інтересам держави.

Визначено перспективні напрями використання Україною польського досвіду демократичного транзиту. Розроблені рекомендації, якими варто скористатися Україні для активізації євроінтеграційних процесів.

Запропоновано відмовитися від альтернатив у зовнішній політиці; виробити спільну позицію конкуруючих політичних еліт щодо адаптації національного законодавства до правових норм ЄС; припинити боротьбу партійних інтересів навколо законопроектів, необхідних для підписання Угоди про Асоціацію та подальшої євроінтеграційної політики.

З метою винайдення консенсусу та подолання перешкод у переговорному процесі з Європейським Союзом запропоновано виконати вимоги Євросоюзу до саміту ЄС у Вільнюсі восени 2013 року, зокрема, вирішити питання з ув'язненням колишнього прем'єр-міністра України Юлії Тимошенко, реформувати Генеральну прокуратуру та внести зміни до виборчого законодавства і Конституції.

Для кращого розуміння і ефективного використання Україною польського досвіду демократичного транзиту запропоновано провести консультаційні наради з депутатами польського Сейму, колишніми міністрами закордонних справ країни, політиками, причетними до реалізації провідної зовнішньополітичної концепції Польської Республіки, а саме проекту «повернення до Європи».

У висновках до четвертого розділу визначено, що Польща зберігає статус регіонального лідера. Підкреслено, що у 2010-х роках «Вишеградська група» обрала нову ключову сферу співробітництва держав-членів – сферу безпеки. В контексті польсько-російських відносин обґрунтовано термін «перезавантаження». Доведено, що Польща відмовилася від ролі адвоката України в Європі. Запропоновано використати польський досвід демократичного

транзиту для вироблення консолідованої внутрішньої політики щодо європейської інтеграції.

У **Висновках** узагальнено основні результати дисертаційного дослідження, сформульовано підсумкові положення і практичні рекомендації щодо використання Україною польського досвіду демократичного транзиту.

1. Визначено, що в період з 1989 по 2011 рік найдоцільніше досліджувати стратегічні напрями зовнішньої політики Польщі з точки зору транзитологічної парадигми.
2. З'ясовано, що на формування зовнішньополітичної стратегії Польщі впливають такі чинники: географічне розташування, історичний досвід та національна свідомість, економічні можливості, природа режиму, стан і динаміка змін у міжнародній системі, нові загрози та виклики.

Географічне положення Польщі між Росією та Німеччиною спричинило появу інкорпоративної та федеративної концепцій, які стали основою для тих сучасних засад польської зовнішньої політики, що базуються на історичному підході. Коли мова іде про історичний досвід, мається на увазі як велич Речі Посполитої (ідеологія прометеїзму та сентименталізація минулого), так і підкорення Польщі Росією та Німеччиною (звідси походять концептуальні пошуки джерела загрози, акценти на образах і стереотипах у двосторонніх відносинах).

Політичний режим у Польщі у задані хронологічні рамки змінювався один раз, у 1989 році, в результаті «оксамитової революції». В цей час в країні встановлюється демократичний режим, розвиваються нові концепції, формуються основні напрямки зовнішньої політики. Головною стратегією на початку 90-х років всі політичні сили обирають проект «повернення до Європи».

На формування зовнішньополітичної стратегії держави впливають і глобалізаційні процеси, зміни у міжнародній системі. Серед основних зовнішніх чинників впливу на концептуальні засади зовнішньої політики Польщі можна виокремити такі (в хронологічному порядку): розпад Радянського Союзу, розширення НАТО, війна в Іраку, розширення Європейського Союзу, «помаранчова революція» в Україні, прийняття Лісабонського договору ЄС, затвердження «Східного партнерства» ЄС, загибель президента Польщі Л. Качинського.

У 2010-х роках все більш очевидним стає вплив економічних можливостей Польщі на її зовнішню політику. Бачимо, що чим сильніші економічні позиції має країна, тим більше вона спирається на засади прагматизму та державного інтересу і тим менше використовує в якості аргументів історичний досвід та філософські категорії.

3. Запропоновано визначити три піки перехідного періоду, через який пройшла Польща. Перший – на початку 90-х років ХХ ст., перехід від соціалізму

до капіталізму; другий – приєднання до НАТО у 1999 році, третій – набуття членства в Євросоюзі у 2004 році після тринадцяти років реформ і очікувань. Найбільш характерними і показовими вважаємо перший та третій етапи. Доведено, що перехідні етапи є складними, але водночас сприяють формуванню такої зовнішньополітичної стратегії, яка відповідає вимогам нового часу.

4. Визначено, що зовнішньополітична стратегія держави є системою концептуальних підходів, тому автором були досліджені основні концепції, розроблені в Польщі по стратегічних напрямках її зовнішньої політики. Концепції систематизовано за географічними, хронологічними та ідеологічними критеріями.
5. Доведено, що на піках періоду демократичного транзиту партійні та ідеологічні протиріччя у внутрішній політиці Польщі досягали рівня політико-системного протистояння. Особливо це характерно для 2001–2011 років. До цього часу внутрішні партійно-політичні конфлікти та «мятниковий» характер виборчого процесу не впливали на зовнішньополітичні пріоритети країни, адже всі політичні сили дотримувалися європейського курсу.
6. Зазначено, що концепції зовнішньої політики Польщі розвивалися одночасно, як в академічному середовищі, так і в площині практичної політичної діяльності. В ході дослідження було систематизовано погляди науковців та визначено, що реалізація концептуальних положень програм політичних партій є більш ситуативною та знаходиться під впливом таких чинників, як зміни у міжнародній системі, нові загрози та виклики. Науковці під час формування концепцій зовнішньої політики керуються більшим колом чинників.
7. Досвід польського демократичного транзиту може бути використаний Україною, щоправда, вже без політики «адвокасі» (advocacy), яку Польща проводила по відношенню до України до 2008 року. Сутність сучасної концепції Польщі: Україна має зробити власний цивілізаційний вибір, і коли це станеться, Польща виробить відповідну стратегію своєї зовнішньої політики. Втім і в таких умовах можна визначити механізм практичного застосування польського досвіду Україною. У роки транзиту внутрішньополітична ситуація в Польщі була нестабільною, політики втрачали довіру в суспільстві. До 2011 року жодна політична сила не мала більшості у парламенті два строки поспіль. Переживала Польща і економічні труднощі, особливо в кінці 90-х років. Паралель з українськими реаліями – очевидна, однак в Польщі внутрішні протиріччя та ідеологічні конфлікти не стали на заваді євроатлантичній інтеграції. Стратегію «повернення до Європи» реалізовували всі політичні сили, незалежно від того, яку вони провадили внутрішню політику. Приклад Польщі доводить, що за наявності політичної волі та готовності до конкретних дій партійно-

політичні протиріччя не стають на заваді реалізації євроатлантичної інтеграції. Спираючись на польський досвід, Україна має розробити план дій по продовженню реформ та адаптації національного законодавства до європейських правових норм.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

1. Яковлева І. Польсько-російські відносини на зламі тисячоліть: концептуальні засади і практичний вимір [Текст] / І. Яковлева // Вісник ОНУ ім. І. І. Мечникова. Соціологія та політичні науки. – 2007. – Том 12, вип. 14. – С. 176–182.
2. Яковлева І. Соціально-політична ситуація в Польщі (1993–2005 рр.): внутрішньополітичний маятник та непохитний зовнішній курс [Текст] / І. Яковлева // Вісник ОНУ ім. І. І. Мечникова. Соціологія та політичні науки. – 2008. – Том 13, вип. 5. – С. 883–895.
3. Яковлева І. Зовнішньополітичні чинники формування партійно-політичної системи Республіки Польща [Текст] / І. Яковлева // Актуальні проблеми політики: зб. наук. праць. – Одеса, 2009. – Вип. 37. – С. 312–323.
4. Яковлева І. Польська стратегія атлантичного курсу. Партійно-політичний консенсус 90-х рр. і протиріччя початку ХХІ ст. [Текст] / І. Яковлева // Науковий вісник ОДЕУ: зб. наук. праць. – Одеса, 2013. – № 17 (95). – с. 77–87.
5. Яковлева І. Генеза формування концептуальних засад східного напрямку зовнішньої політики Республіки Польща [Текст] / І. Яковлева // Актуальні проблеми політики: зб. наук. праць. – Одеса, 2013. – Вип. 48. – С. 284–289.
6. Яковлева І. Європейський вимір партнерства України з країнами Центрально-Східної Європи [Текст] / І. Яковлева // Тези доповідей ХХІІ науково-практичної конференції «Соціально-політична взаємодія в сучасній Україні: вибір шляхів державного розвитку», Одеса, 20 квітня 2007. – С. 133–134.
7. Yakovleva I. EU's Eastern Policy: Enlargement Policy of 2004 and Further Development [Текст] / I. Yakovleva // Bibliotheca Europae Orientalis. Parva 2. Abstracts. (Materials of Warsaw East European Conference. Democracy vs. Authoritarianism). Warsaw, 2007. – pp. 95–96.

АНОТАЦІЯ

Яковлева І. В. Стратегічні напрями зовнішньої політики Республіки Польща в умовах демократичного транзиту. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.04 – політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку. – Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2013.

У дисертації здійснено комплексне дослідження стратегічних напрямків зовнішньої політики Республіки Польща в умовах демократичного транзиту.

Проаналізовано еволюцію та сучасний зміст концепцій зовнішньої політики Польщі, що формувалися як в академічному, так і в політичному середовищі. Визначені поняття «стратегія» та «стратегічні напрями» зовнішньої політики держави; фактори впливу на зовнішню політику. Обґрунтовано доцільність аналізу стратегічних напрямків зовнішньої політики Польщі через призму транзитологічної парадигми.

Досліджені концептуальні засади, на основі яких основні політичні сили держави формували зовнішньополітичні програми. Визначено взаємозв'язок між внутрішньополітичними процесами та зовнішньополітичним курсом Республіки Польща протягом 1989–2011 років.

Проаналізовано реалізацію зовнішньої політики Польщі по стратегічних напрямках, з'ясовано їх особливості та пріоритетність у різні періоди. В рамках транзитологічного підходу автором запропоновано визначити точки біфуркації в процесі посткомуністичної трансформації Республіки Польща. Подані пропозиції щодо використання Україною польського досвіду реалізації стратегічних напрямів зовнішньої політики в умовах демократичного транзиту.

Ключові слова: Польща, зовнішня політика, стратегія, стратегічні напрями, транзит, посткомуністична трансформація, концептуальні засади, партійно-політична система, ідеологія, вибори, національні інтереси, європейська інтеграція, євроатлантична інтеграція, адаптація, східне партнерство.

АННОТАЦИЯ

Яковлева И. В. Стратегические направления внешней политики Республики Польша в условиях демократического перехода. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата политических наук по специальности 23.00.04 – политические проблемы международных систем и глобального развития. – Национальный университет «Одесская юридическая академия», Одесса, 2013.

В диссертации осуществлено комплексное исследование стратегических направлений внешней политики Республики Польша в условиях демократического транзита. В рамках проведенного исследования были получены результаты, имеющие научную новизну, обусловленную решением актуальных проблем международных отношений, которые не получили достаточной разработки в научной литературе.

Определено, что внешнеполитическая стратегия государства является системой концептуальных подходов, поэтому автором были исследованы основные концепции, разработанные в Польше по стратегическим направлениям ее внешней политики. Концепции систематизированы по географическим, хронологическим и идеологическим критериям.

Установлено, что на формирование внешнеполитической стратегии Польши влияют такие факторы, как географическое положение, исторический опыт и национальное сознание, экономические возможности, природа режима, состояние и динамика изменений в международной системе, новые угрозы и вызовы.

Проанализирована эволюция и современное содержание концепций внешней политики Польши, которые формировались как в академической, так и в политической среде. Определены понятия «стратегия» и «стратегических направлений» внешней политики государства; факторы влияния на внешнюю политику. Обоснована целесообразность анализа стратегических направлений внешней политики Польши сквозь призму транзитологической парадигмы.

Предложено определить три пика переходного периода, через который прошла Польша. Первый – в начале 90-х годов XX века, переход от социализма к капитализму; второй – присоединение к НАТО в 1999 году, третий – вступление в Европейский Союз в 2004 году. Доказано, что переходные этапы являются сложными, но в то же время способствуют формированию такой внешне-политической стратегии, которая соответствует требованиям нового времени.

Исследованы концептуальные принципы, на основании которых политические силы государства формировали внешнеполитические программы. Определена взаимосвязь между внутривнутриполитическими процессами и внешнеполитическим курсом Республики Польша в течение 1989–2011 годов.

Разработаны практические рекомендации для Украины по использованию польского опыта реализации стратегических направлений внешней политики в условиях демократического транзита.

Ключевые слова: Польша, внешняя политика, стратегия, стратегические направления, транзит, посткоммунистическая трансформация, концептуальные принципы, партийно-политическая система, идеология, выборы, национальные интересы, европейская интеграция, евроатлантическая интеграция, адаптация, восточное партнерство.

SUMMARY

Yakovlieva I. V. Strategic vectors of the foreign policy of the Republic of Poland in the conditions of democratic transition. – Manuscript.

Thesis for a degree in political sciences, specialty 23.00.04 – political problems of international systems and global development. – National University of «Odessa Law Academy», Odessa, 2013.

The author presents the integrated study of strategic vectors of the foreign policy of the Republic of Poland in the conditions of democratic transition.

Evolution and current content of Poland's foreign policy concepts formed both in academic and political environment were analyzed. The notions of “strategy” and “strategic vectors” of the foreign policy of a country were defined together with the factors influencing the foreign policy. The ground is given for the expediency of analyzing the strategic vectors of Poland's foreign policy through the prism of transitional paradigm.

The author researches those concepts which were the base for the leading political powers of the state to form their external policy programs. The connection between internal processes and external course of the Republic of Poland in 1989–2011 is defined.

The realization of the foreign policy of the Republic of Poland on its strategic directions is analyzed: their peculiarities and the range of priorities in different periods are clarified. In the framework of transitional approach the author suggests defining the bifurcation spots in the process of post-communist transformation of the Republic of Poland. The proposals on how Ukraine can use Polish experience of realization of strategic external policy vectors in the conditions of democratic transitions are given.

Key words: Poland, foreign policy, strategy, strategic vectors, transition, post-communism transformation, conceptual base, political system, parties, ideology, elections, national interests, European integration, Euro-Atlantic integration, adaptation, Eastern Partnership.